

Розділ 4

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.457

С.В. Мирославський, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права
ДВНЗ “Української академії банківської справи Національного банку України”

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ СИСТЕМИ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Стаття присвячена дослідженню можливості побудови цілісної ієрархічної системи цінних паперів. Досліджуються можливі структурні елементи системи цінних паперів: тип, вид, група, категорія, клас.

Ключові слова: система цінних паперів, тип, вид, група, категорія, клас.

Статья посвящается исследованию возможности построения целостной иерархической системы ценных бумаг. Исследуются возможные структурные элементы системы ценных бумаг: тип, вид, группа, категория, класс.

Ключевые слова: система ценных бумаг, тип, вид, группа, категория, класс.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку в Україні фактично існує і використовується певна кількість різновидів цінних паперів, кожен з яких має власні функціональні та юридичні особливості, і, як наслідок, особливості правового регулювання емісії, обігу, погашення тощо.

Відтак перед наукою цивільного права і законотворчою практикою постає проблема упорядкування правового регулювання існуючої системи цінних паперів в Україні. Нажаль останні зміни які відбулись у законодавстві про цінні папери свідчать про застосування в основному класифікації як форми систематизації цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів які стосуються систематизації цінних паперів здійснювали М.М. Агарков, Н.Й. Нерсесов, М.І. Петров, Г.Ф. Шершеневич, Г.М. Шевченко, Я.М. Шевченко, В.Л. Яроцький та інші.

Невирішені раніше частини проблеми. У той же час комплексні дослідження можливості

побудови цілісної ієрархічної структури системи цінних паперів раніше не здійснювалось.

Метою даної статі є з'ясування можливості побудови цілісної ієрархічної структури системи цінних паперів та виявлення її можливих структурних елементів.

З метою побудови чіткої системи цінних паперів необхідно, перш за все, з'ясувати, що саме слід відносити до виду цінних паперів, які стають базовою категорією для поділу чи групування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури показує відсутність єдиного погляду на це питання серед науковців. Так, Н.Й. Нерсесов вважає, що всю різноманітність цінних паперів можна розділити на дві великі групи: папери, за якими володілець має право вимоги до боржника, та папери, за якими володільцю надаються якісь інші права [1, с. 216].

Г.Ф. Шершеневич, розглядаючи види цінних паперів, зауважує, що критеріями поділу цінних паперів на види може бути зміст цінного папера, особа боржника та особа правоволодільця [2, с.

¹© С.В. Мирославський, 2011

62]. За першим критерієм даний автор розрізняє два види цінних паперів: товарні папери та грошові папери, за другим критерієм – іменні, наказні та на пред'явника. У кожному виділеному таким чином виді автор визначає підвиди. Наприклад, підвидом наказних цінних паперів, на думку Шершеневича, є вексель, дублікати залізничних накладних, варант тощо [2, с. 64].

На думку Г.М. Шевченко, види цінних паперів визначаються за різними ознаками. Так, за способом легітимації управомоченої особи цінні папери поділяються на іменні цінні папери на пред'явника, іменні цінні папери, ордерні цінні папери; за природою втілених у папері прав автор розрізняє такі види: грошові, товарні та корпоративні цінні папери [3, с. 16, 18].

Наведені визначення демонструють різницю розуміння самого поняття виду цінного папера і, в той же час, збігаються в позиції виділення видів за різноманітними критеріями класифікації. На нашу думку, на підставі такого підходу до розуміння видів цінних паперів можливе створення майже необмеженого поділу цінних паперів на види, що має беззаперечну наукову цінність у питанні дослідження можливих об'єднань та відмежування один від одного різних за своєю правовою природою цінних паперів. Проте необхідно підкреслити, що практична цінність такого поділу має певні сумніви. Звідси випливає необхідність визначитись із самим поняттям вид. Аналіз юридичної літератури свідчить про відсутність визначення даного поняття не тільки стосовно цінних паперів, а й взагалі в юриспруденції. Виняток становить думка С.О. Маслової, яка вважає, що під видом цінних паперів слід розуміти сукупність, для якої всі суттєві ознаки є спільними, однаковими [4, с. 98]. Таке визначення виду цінних паперів характеризує його через спільність суттєвих ознак певної сукупності, що, на нашу думку, є правильним. В той же час не можна не вказати на те, що наведене визначення є лише однією з ознак виду, якою не обмежується дане поняття в цілому. Крім того, характеризуючи вид тільки як сукупність, для якої всі суттєві ознаки є однаковими, ми ризикуємо ототожнити його із загальним розумінням цінного папера як такого. Адже поняття цінного папера, яке ґрунтується на узагальненні всіх його видів, саме й складається із спільних ознак, характерних для всіх їх видів [5, с. 23]. Не дає так визначення і відповіді на основне питання про те, що вважати видом цінних паперів: акцію, облігацію, вексель та

інші [6, с. 116], чи ордерні, іменні та папери на пред'явника [3, с. 16].

Найглибше наукове дослідження поняття “вид” мало місце при науковому обґрунтуванні систем живих організмів. Тому за основу розуміння поняття “вид” стосовно цінних паперів нами пропонується використати загальне розуміння виду в системі живих організмів. За енциклопедичним визначенням вид (*species*) визначається як основна структурна одиниця в системі живих організмів, якісний етап їх еволюції [7; 28, 29]. Таке визначення виду, на нашу думку, вказує, по-перше, на основоположний, відправний характер такого явища, як “вид”; по-друге, характеризує його як структурну одиницю, що, очевидно, означає неможливість існування виду поза системою; по-третє, вказує на сталий характер такого явища в результаті еволюційного процесу, що означає наявність стійких незмінних загальних ознак, характерних для всієї кількості елементів, через які можна ідентифікувати їх як спільність, відмінну від інших схожих явищ.

Виходячи з наведеного розуміння виду як такого, можна припустити, що під *видом цінних паперів* необхідно розуміти основоположну структурну одиницю системи цінних паперів, що характеризується наявністю загальних стійких, незмінних ознак юридичної природи, характерних тільки для елементів такої структурної одиниці, зміст та форма яких є типовою. Дане визначення дозволяє ідентифікувати векселі та ощадні сертифікати як окремі самостійні види цінних паперів, незважаючи на те, що вони мають ряд подібних ознак і законодавством відносяться до однієї групи цінних паперів – боргових.

Індивідуалізація конкретних цінних паперів, які належать до певного виду, видається нам можливою через поділ виду цінного папера на *типи*. Наприклад, акція як цінний папір визначена законодавством, і це визначення охоплює ознаки виду, проте в чистому вигляді в обігу акція не існує як цінний папір. Натомість в обігу існують проста акція і привілейована, кожна з них має загальні ознаки акції як цінного папера, але наділяє різним обсягом прав їх держателів. Зокрема, і проста, і привілейована акції засвідчують пайову участь у статутному капіталі акціонерного товариства та підтверджують членство в акціонерному товаристві. У той же час проста акція наділяє її власника правами на участь в управлінні Товариством, на одержання частини прибутку, на участь у розподілі майна при ліквідації

акціонерного товариства. Привілейовані ж акції дають власникові переважне право на одержання дивідендів порівняно з власниками простих акцій, одночасно обмежуючи, за загальним правилом, його право брати участь в управлінні товариством випадками, спеціально передбаченими статутом товариства та законом. Таким чином, просту і привілейовану акцію ми пропонуємо розглядати не як види чи підвиди, а як типи акцій. Тип (від грецького *typos*) означає форму, вигляд чогось, що має істотні якісні ознаки та є одиницею поділу реальності, що вивчається [8, с. 561]. Виходячи з наведеного, під *типом цінного папера*, нами пропонується розуміти поділ цінних паперів по горизонталі в межах кожного конкретно взятого виду за критерієм фізичного існування в обігу, що характеризує цінний папір за суб'єктивною та кількісною характеристиками. Наприклад, вексель є одним з видів цінних паперів, закріплених законодавчо. Те, що вексель є видом цінних паперів, є питанням, яке не викликає сумнівів. На це вказують як ст. 14 Закону України “Про цінні папери і фондовий ринок”, так і численні наукові дослідження. Проте не може викликати заперечень і той факт, що в практиці вексельного обігу як України, так і країн Женевської системи вексельного права не можна зустріти цінний папір – вексель. Практиці даних країн відомі тільки вексель простий та вексель переказний, які реально існують і обертуються на ринках. Одночасно слід зважити на неприпустимість відмови від використання загального поняття “вексель”, оскільки його загальне розуміння як законодавством, так і юридичною наукою дозволяє врегулювати та дослідити і простий і переказний вексель в тих загальних для них питаннях, які стосуються юридичної природи, форми та правил обігу. Під видом цінного папера, у даному випадку під векселем, нами пропонується розуміти якісну характеристику, яка дозволяє відрізнити одні цінні папери від інших у їх загальному вигляді. Наприклад, такі цінні папери, як вексель і коносамент відрізняються, перш за все, їх функціональним призначенням і, як наслідок, особливостями правового регулювання, хоча при цьому обидва названі види мають всі загальні ознаки цінного папера. Саме тому з позиції практики видається доцільним розглядати вексель переказний та вексель простий як типи векселя, який, у свою чергу, залишається видом цінного папера.

Слід підкреслити необхідність чітко відмежовувати типи цінних паперів від окремих

характеристик, які можуть бути спільними для типів різних видів цінних паперів. Доцільність такого підходу обґрунтовується наступним.

Юридичній і економічній літературі відомий поділ цінних паперів на іменні та папери на пред'явника. Зокрема, це стосується акцій, відносно яких законодавство передбачає, що вони можуть бути іменними та на пред'явника, привілейованими та простими. Такі положення закону дають підставу припустити, що буває чотири підвиди (типи) акцій. Однак таке припущення було б неправильним, оскільки іменної акції та акції на пред'явника в чистому вигляді не існує і не може існувати в обігу, і мова йтиме про іменний чи пред'явницький характер простої чи привілейованої акції. В той же час не можна не враховувати важливе значення поділу всіх існуючих акцій на прості та іменні. Звідси визначення акції як іменної чи на пред'явника пропонуємо розглядати як окрему характеристику простої чи привілейованої акції, що вказує на особу, яка наділяється правом, яке впливає з такої акції. Наприклад, проста іменна акція визнає таке право виключно за особою, яка записана як її власник, а проста на пред'явника визнає таке право за будь-якою особою, яка здійснює її пред'явлення. Іменними або на пред'явника може бути переважна більшість цінних паперів, відомих законодавству України. Виходячи з викладеного, вважаємо за доцільне характеристику будь-якого виду цінного папера – як іменного, так і на пред'явника – розглядати як окрему характеристику, яка може отримати законодавчо закріплену назву – категорії цінних паперів.

Поняття категорії в значенні структурного елемента системи цінних паперів раніше майже не досліджувалось.

Про можливість категоризації цінних паперів як способу систематизації висловлюється М.І. Петров, який певною мірою розмежовує види цінних паперів та класифікацію їхніх категорій – іменний, пред'явницький характер цінних паперів. В той же час автор вважає, що класифікація цінних паперів повинна мати вигляд, при якому види об'єднуються в групи, поділяються на підвиди та на ще дрібніші підвиди, і кожна класифікація, що стоїть нижче, входить до відповідної класифікації, що стоїть вище [9, с. 34]. Поділяючи думку цього автора щодо категоризації цінних паперів, ми все ж не можемо погодитись з думкою про можливість побудови єдиної системи взаємно пов'язаних елементів за допомогою класифікації, оскільки остання дозволяє об'єднання та поділ тільки

окремих видів чи підвидів цінних паперів і використовує індивідуальні критерії поділу.

Сам термін “категорія” (від грецького *kategoria* – ознака), використовується для позначення найбільш загальних фундаментальних понять, що відображають істотні загальні якості та відношення явищ дійсності і пізнання [10, с. 526].

Категорії права визначаються як найбільш загальні типові поняття, що вживаються в праві і є засобами конструювання і розуміння права як системного утворення для регулювання суспільних відносин [11, с. 64].

Оскільки, як бачимо, в юридичній літературі поняття категорії вивчалось і вживається в основному в загальнотеоретичному значенні, то з метою наукового дослідження саме таке його значення буде покладене нами в основу розуміння категорії по відношенню до цінних паперів.

Виходячи з наведеного визначення, можна припустити, що до категорій цінних паперів можна віднести ті типові характеристики цінних паперів, які є загальними не для всіх, а тільки для окремих типів цінних паперів різних видів і є засобами конструювання єдиної системи цінних паперів як цілісного утворення. Виділення категорій цінних паперів в їх системі видається нам необхідним і доцільним, оскільки віднесення цінного папера до пред’явницького чи іменного, незалежно від того, до якого виду та типу цінних паперів він належить, обумовлює

спільні типові особливості, що мають значення для обігу цінних паперів.

Особливої уваги заслуговує групування цінних паперів. Необхідність групування цінних паперів обґрунтовувалась рядом науковців, погляди яких щодо цього питання були досить різними. Так, на думку О.І. Дегтярьової, Н.М. Коршунова, Є.Ф. Жукова, незважаючи на різноманітність цінних паперів, усі вони можуть бути систематизовані на три групи: дольові цінні папери, боргові цінні папери та похідні цінні папери [12, с. 17]. Аналізуючи таке групування цінних паперів, необхідно звернути увагу на занадто короткий перелік груп, що не охоплює всі існуючі види цінних паперів, наприклад коносаменти. Більш повне і чітке групування закріплюється у Законі України “Про цінні папери і фондовий ринок”, де виділено не три, а шість груп цінних паперів, а саме: пайові, боргові, іпотечні, похідні, товаророзпорядчі та приватизаційні.

Висновки. Підсумовуючи викладене можна дійти висновку, що цінні папери визначених законодавством груп та видів взагалі, та боргові зокрема, слід розглядати не просто як сукупність, а як такі, що складають окрему цілісну систему.

На нашу думку, доцільно виділити такі категорії цінних паперів: іменні, на пред’явника, ордерні, емісійні та неемісійні цінні папери.

Список літератури

1. Нерсесов Н. О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве / Н. О. Нерсесов. – М. : Статут, 2000. – 286 с.
2. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права : в 4 т. / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2003. – Т. II : Товар. Торговые сделки. – 2003. – 544 с. – (Серия “Классика российской цивилистики”).
3. Шевченко Г. Н. Правовое регулирование ценных бумаг : Учебное пособие / Г. Н. Шевченко. – 2-е изд., – М. : Статут, 2005. – 254 с.
4. Маслова С. О. Економіко-правова природа цінних паперів в Україні. Фінансовий ринок : навчальний посібник / С. О. Маслова, О. А. Опалов. – К. : Каравела ; Львів : Новий світ-2000, 2002. – 304 с.
5. Мирославський С. В. Щодо питання про визначення поняття “цінні папери” / С. В. Мирославський // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 20–23.
6. Цивільне право України : академічний курс : підруч. : у 2-х томах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. Загальна частина. – 2003. – 520 с.
7. Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – 1971. – 609 с.
8. Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 25. – 1976. – 600 с.
9. Петров М. И. Правовое регулирование рынка ценных бумаг / М. И. Петров. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.
10. Большая Советская Энциклопедия: [в 30 т.]. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 11. – 1973. – 608 с.
11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Українська Енциклопедія, 1998. – Т. 3. – 2001. – 792 с.
12. Рынок ценных бумаг и биржевое дело : учебник для вузов / под ред. О. И. Дегтяревой, Н. М. Коршунова, Е. Ф. Жукова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 501 с.

Summary.

The article is devoted to the research of the possibility of construction of the integral hierarchical system of securities. The possible structural elements of the system of securities are investigated: type, kind, group, category, class.

Key words: system of securities, type, kind, group, category, class.